

سیره ی تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در تعامل با نسل نوجوان

نویسندگان: پردیس شاهی، فاطمه عظیم زاده، ناهید مختاری

استاد راهنما: خانم حمیده حسن پور

تابستان ۱۴۰۴

چکیده:

دوره نوجوانی یکی از حساس‌ترین مقاطع رشد انسان است که فرد در آن با بحران‌های هویتی، عاطفی و رفتاری مواجه می‌شود. بی‌توجهی به نیازهای ویژه‌ی این نسل می‌تواند موجب گسست نسلی، ضعف اعتقادی و مشکلات رفتاری گردد. از سوی دیگر، سیره‌ی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به عنوان الگویی کامل در تربیت نسل‌ها، به‌ویژه نوجوانان، ظرفیت بالایی برای پاسخ‌گویی به چالش‌های تربیتی امروز دارد. این پژوهش با هدف تبیین اصول و شیوه‌های تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در تعامل با نوجوانان و ارائه‌ی راهکارهای کاربردی برای نظام تعلیم و تربیت اسلامی انجام شده است. روش تحقیق به صورت کیفی و از نوع توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای شامل قرآن، احادیث معتبر، کتب سیره و پژوهش‌های علمی مرتبط گردآوری و سپس با رویکرد تحلیل محتوایی مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در تعامل با نوجوانان بر اصولی همچون اصل محبت و عطوفت، اصل تکریم شخصیت، اصل الگو بودن، راهکارهای تربیت، اعتماد سازی، تغافل، آموزش علم و عمل، تشویق

و تحسین، مسئولیت پذیری به دست آمده است. بنابراین شیوه‌های تربیتی پیامبر اکرم (صل الله علیه وآله) علاوه بر تأثیر عمیق در رشد ایمانی و اخلاقی نوجوانان صدر اسلام، الگویی کارآمد برای نظام‌های تربیتی معاصر به شمار می‌رود و می‌تواند در کاهش آسیب‌های فردی و اجتماعی نسل نوجوان موثر واقع شود.

کلید واژه ها: سیره، تربیت، پیامبر، نوجوان

مقدمه

سیره ی نبوی به عنوان کامل ترین الگوی تربیتی حاوی ظریف ترین نکات در زمینه ی تعامل با نوجوانان است به طوری که ایشان در تعاملات خود همه ی جنبه های شخصیتی افراد را در نظر می گرفتند با توجه به گسترش فضای مجازی و در دسترس بودن آن برای تمام گروه های سنی علاوه بر ایجاد فرصت برای توسعه در زمینه های متعدد موجب آسیب های جبران نا پذیری نیز شده است اکنون با بازخوانی سیره ی پیامبر اکرم (صل الله علیه وآله) می توان از انحرافات و تهدیدات فضای مجازی جلوگیری کرد حال سوال مورد نظر این است سیره ی پیامبر در تعامل با نسل نوجوان چگونه است ؟ پیامبر اکرم (صل الله علیه وآله) به عنوان الگویی نمونه روش های تربیتی و اخلاقی متناسب با هر مرحله از فرایند رشد را برای تربیت فرزندان ارائه می دادند مربیان و والدین با بهره گیری از این الگوهای تربیتی می توانند در تربیت نسل نوجوان بهره ببرند، با توجه به چالش های تربیتی در عصر تکنولوژی با بهره گیری از الگوهای تربیتی پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله) می توان نسلی پویا در معنویت و آگاه به مسائل و انحرافات روز جامعه همچنین مقاوم در برابر تهدیدات تربیت کرد، از دستاوردهای تحقیق این است که مهم ترین اصول تربیتی پیامبر (صل الله علیه و آله) در مواجهه با نوجوانان و راهکارهای کاربردی برای استفاده از سیره تربیتی پیامبر (صل الله علیه و آله) در نظام تربیتی امروز را به نسل حاضر ارائه دهد، به نظر می رسد با معرفی و شناخت سیره ی پیامبر و الگوگیری مربیان و والدین برای تربیت نوجوانان بتوانیم نسلی مومن و مقاوم در برابر تهدیدات داشته باشیم. مطالعات پیشین به سیره ی پیامبر در تعامل با نوجوانان پرداخته اند و در منابع تاریخی نیز مطالب زیادی درباره ی نحوه ی

تعامل پیامبر (صلی الله علیه و آله) آمده است اما به اصول تربیتی و راهکارهای کاربردی پرداخته نشده است در این پژوهش اصول تربیتی پیامبر را شناسایی و راهکارهای کاربردی ارائه می دهیم تا والدین و مربیان از آن بهره ببرند. این تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی و کتابخانه ای انجام می شود، در این تحقیق انتظار می رود که والدین و مربیان بتوانند با شیوه های تربیتی آشنا شده و با الگو گیری از آن به تربیت نسلی مومن و مقاوم در برابر انحرافات پردازند همچنین این الگوها را به والدین و آحاد جامعه معرفی کنند.

۱- مهم ترین اصول تربیتی پیامبر

یکی دیگر از اصول تعلیم و تربیت، قابلیت انسان برای رشد و کمال است، از آنجا که انسان چنین قابلیتی دارد، خداوند پیامبران بسیاری را برای هدایت بشر فرستاده و گرنه فرستادن این همه پیامبر از سوی خداوند کار بیهوده ای تلقی می شد، از طرف دیگر هدفدار بودن انسان و احساس سربلندی و پیشرفت دلیل دیگری بر قابلیت او بر رشد و کمال است. نکته قابل توجه آن است که این رشد و کمال در گرو خودآگاهی و جهان آگاهی انسان قرار دارد، اصل ایمان و عمل صالح یکی دیگر از اصول تعلیم و تربیت است. در فرهنگ اسلامی ایمان و عمل صالح از هم جداناپذیر بوده و آثار و برکات بسیاری در زندگی انسان دارند، ایمان اگر چه سبب رسیدن به کمالاتی برای انسان می باشد، ولی در عین حال، خودش هم کمالی بس بزرگ است و اصالت دارد، در روایات فراوانی، آمده است که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به پدران و مادران سفارش می فرمودند فرزندان شان را بر محبت اهل بیت پیامبر تربیت نمایند. امیرالمؤمنین علیه السلام از پیامبر (صلی الله علیه و آله) نقل می فرماید: «فرزندان خود را بر سه خصلت تربیت کنید: محبت پیامبرتان و محبت اهل بیت او و خواندن قرآن؛ زیرا حاملان قرآن در آن روز که هیچ سایه ای جز سایه خداوند نخواهد بود، در سایه خدا همنشین انبیا و برگزیدگان او خواهند بود.» (متقی هندی، ۱۳۹۷ق، ج ۱۶، ص ۴۵۶).

۱-۱. اصل محبت و عطوفت

با وجود سفارشهای مؤکد پیشوایان اسلام مبنی بر ابراز محبت نسبت به فرزندان، آن بزرگواران در برخی از احادیث خود خطرات افراط در این باره را نیز یادآور شده ما را از زیاده‌روی در ابراز محبت و علاقه به فرزندان، منع کرده‌اند؛ زیرا محبت بیش از اندازه، مانع ایجاد اعتماد به نفس فرزند می‌شود و در نتیجه او توانایی تحمل و مقابله با مشکلات زندگی و محرومیتها و پذیرش مسؤولیتهای اجتماعی را نخواهد داشت، چنان که شخصی که مورد بی‌مهری واقع شود، از رشد کافی و شخصیتی سالم بی‌بهره می‌ماند؛ زیرا او نسبت به خود احساس ناامنی، ترس و بی‌اعتمادی می‌کند و بتدریج حسادت، کینه و ناتوانی در ابراز محبت و ضعف پذیرش آن در او ایجاد می‌گردد. بنابراین، محبت و نوازش پدر و مادر نقش سازندای دارد، به شرطی که با مصلحت‌اندیشی و ایجاد انضباط در کودک همراه باشد، وگرنه عاملی است برای تخریب شخصیت افراد و ایجاد ناهنجاریهای اجتماعی. در این راستا حضرت علی (علی علیه السلام) می‌فرمود: «لَا تَجْعَلَنَّ أَكْثَرَ شُغْلِكَ بِأَهْلِكَ وَوَلَدِكَ» بیشتر وقت خود را صرف زن و فرزند مکن (حکمت ۳۵۲)

در اینجا مراد از اشتغال، آن است که پدر نباید بیشتر وقت خود را صرف زن و فرزند کند، چه از طریق اظهار علاقه و محبت زیاد و چه از طریق پرکردن وقت خود برای تأمین نیازهای آنها؛ زیرا شدت علاقه به زن و فرزند و زیاده‌روی در محبت آنها علاوه بر آثار منفی برای فرزندان، انسان را از خدمات اجتماعی و ... باز می‌دارد. صرف تمام وقت برای تأمین نیازهای آنها نیز انسان را از برنامه‌های عبادی و شخصی باز می‌دارد. از این رو، در حدیث مزبور امام سفارش می‌کند که در حد اعتدال و متعارف، خود را به آنها مشغول سازید. (الهامی نیا، بی تا ج ۱، ص ۷۹)

تربیت عاطفی از هدفهای اساسی در تربیت کودکان است منظور از عاطفه در این بحث، استعداد و گرایش فطری و درونی است که پشتوانه «نوع دوستی» در انسان است. براساس این استعداد فطری، انسان قادر است گرایش درونی براساس مهر و محبت به هم‌نوع خود پیدا کند و از این راه، با او پیوند قلبی و انس و الفت بیابد استعداد عاطفی در انسان سبب رشد بسیاری از کمالات می‌شود. این کمالات شامل امتیازاتی است که

براساس «دیگرخواهی» در انسان پدید می‌آید خانواده نخستین کانونی است که باید در آنجا عاطفه انسانی را در کودکان و نوجوانان پروراند. مهر و عطوفتی که از سوی مادر و بستگان نزدیک دیگر از قبیل پدر و خواهر و برادر نثار کودک و نوجوان می‌شود، از هیچ کس دیگر نمی‌تواند دریافت کند. هیچ دایه و پرستاری قادر نیست نقش طبیعی مادر را در زندگی طفل بازی کند و جای خالی او را پر کند زمانی که مادر با هیجان عاطفی خاصی طفل را در آغوش خود می‌فشارد و به او شیر می‌دهد، یا زمانی که به زبان کودکانه و با تمام وجود با فرزند خود سخن می‌گوید و برق عشق و محبت از چشمان او می‌جهد و تا اعماق وجود طفل نفوذ می‌کند و هنگامی که مادر فرزند خود را شب در کنار خود پناه می‌دهد و او را نوازش می‌کند، شیرینی محبت را به طفل خردسال خود می‌چشاند و گرمای عشق و عاطفه را به ذره ذره وجود او می‌رساند و همین گرمای مطبوع عشق و محبت است که بذره‌های عاطفه را در وجود کودک می‌پروراند و او را با اکسیر عشق و کیمیای محبت آشنا می‌سازد کودکان و نوجوانانی که این نیروی معنوی را از خانواده نمی‌گیرند، قادر به پرورش عاطفی خود نمی‌شوند. بررسیهای انجام شده درباره کودکان و نوجوانانی که در پرورشگاهها بزرگ می‌شوند یا به علت جنگ، یا متلاشی شدن خانواده و یا به هر علت دیگر دور از خانواده بزرگ می‌شوند، نشان می‌دهد که این گونه کودکان با وجود رسیدگیها و مراقبتهای بسیار، از یک خلأ عاطفی شدید رنج می‌برند. بدون تردید، بسیاری از اضطرابهای روحی و ناآرامیهای روانی، بزهکاریها و انحرافات اخلاقی و اجتماعی، بیماریهای روانی، افسردگی‌ها و مانند آن، بیش‌تر در کمبود عاطفی ریشه دارند. نگهداری حیواناتی از قبیل سگ و گربه و امثال آن در خانه‌ها و پناه بردن به این حیوانات زبان بسته در کشورهای غربی و صرف هزینه‌های سرسام‌آور برای این منظور، در واقع اقداماتی برای پر کردن خلأ عاطفی موجود است. (یوسفیان، بی‌تا، ج ۱، ص 79)

یکی از نکات مهم در مسئله محبت به نوجوانان این است که تنها به محبت درونی اکتفا نکنیم زیرا محبت وقتی موثر و مفید خواهد بود که آن را ابراز و نوجوان را از محبت خود به او آگاه سازیم و گرنه اصل محبت داشتن تنها برای محبت کننده می‌تواند مفید باشد، نه برای محبت شونده. ابراز محبت، نکته‌ای است که پیامبر

۴-۲. تشویق و تحسین

یکی از صفاتی که قرآن کریم، برای رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) مربی بزرگ انسانیت بر می شمارد، صفت (بشیر) است بر این اساس، یکی از وظایف پیامبر (صلی الله علیه و آله)، در راستای ایفای نقش بزرگ و الهی خویش، دادن بشارت و وعده های خوب برای سرانجامی نیک و سعادت آمیز بوده است به همین سبب، در جای جای قرآن نیز سخن از وعده های الهی و پاداش هایی است که برای پیروان حق و انسانها یی وارسته در نظر گرفته شده است؛ «يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ» پروردگارشان به آنان مژده رحمت و رضامندی خود و بهشت هایی با نعمتهای گوناگون می دهد. (توبه، ۲۱)

سیره عملی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، در کنار وعده ها و بشاراتی که از زبان قرآن کریم برای ایجاد رغبت و اشتیاق در جانهای شیفته حق بیان می فرمود، خود نیز به صورت عملی افراد مستعد و لایق را مورد عنایت و تشویق قرار می داد انتخاب (عتاب بن أسید) برای حکومت بر مکه در حالی که جوانی بیست و یکساله بیش نبود، نمونه ای از این شیوه تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) است ایشان دلیل این انتخاب را لیاقت و شایستگی او و برتری وی نسبت به سایرین عنوان فرمودند و هنگامی که از اعتراض مردم مکه نسبت به این انتصاب آگاهی یافت برای آنان نوشت:

(هیچ یک از شما حق ندارد در مخالفت با (عتاب) به کمی سن او اعتراض کند، چرا که این طور نیست که (بزرگتر) برتر باشد بلکه آن که (برتر) است (بزرگتر) نیز می باشد (الهامی نیا، ج ۱، ص ۲۱) عبادت از امور مؤثر در تقویت ایمان، عبادت و نیایش است اگر جوانی به تربیت اسلامی خود علاقه مند است، باید به نیایش و عبادت اهمیت بدهد و در شبانه روز یک ساعت را برای خود بگذارد و با خدای خود راز و نیاز کند و قلب خود را صفا و جلا دهد. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) درباره چنین جوانی می فرماید: «إِنَّ أَحَبَّ الْخَلَائِقِ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ شَابٌّ حَدَّثَ السَّنَّ فِي صُورَةٍ حَسَنَةٍ جَعَلَ شَبَابَهُ وَجَمَّ اللَّهُ لَهُ وَفِي طَاعَتِهِ ذَلِكَ

اَلَّذِي يُبَاهِي بِهِ الرَّحْمَنُ مَلَائِكَتَهُ، يَقُولُ: هَذَا عَبْدِي حَقًّا» محبوب‌ترین خدایوند بزرگ، جوان تازه رسیده زیبارویی است که جوانی و زیبایی‌اش را برای خدا و در راه بندگی‌اش قرار داده است. این جوان همان کسی است که خداوند رحمان به او بر فرشتگانش افتخار کرده، می‌فرماید: این جوان بنده حقیقی من است.. (احسان بخش، بی تا، ج ۱۵ ص ۷۷۵)

جوان در پرتو عبادت خدا و عبودیت حق، پرورش می‌یابد. اگر او در جوانی، با خداوند ارتباط یابد و راز دل بگوید، در آینده دهها برابر، درجات معنوی‌اش افزون خواهد شد.

۵-۲. عدالت مداری

عدالت در زندگی فردی و اجتماعی انسان کاربرد وسیعی دارد و تمامی ابعاد حیات وی را دربر می‌گیرد. حیات فردی، خانوادگی، سیاسی - اجتماعی و محیط آموزشی و فرهنگی همه تحت تأثیر عدالت قرار گرفته و در سایه آن، هر فرد و نهادی به حق و حقوق خود می‌رسد. عدالت فردی در اصطلاح علمای اخلاق، یکی از قوای نفسانی شمرده می‌شود که قوای دیگر را تعدیل می‌کند ملّا احمد نراقی می‌گوید: «عدالت ملکه‌ای است حاصل در نفس انسان که به سبب آن، بر تعدیل جمیع صفات و افعال و نگه داشتن در حدّ وسط و رفع مخالفت و نزاع فیما بین قوای مخالفه انسانیّه قادر می‌شود، به نحوی که اتحاد و مناسبت و یگانگی و الفت میان همه قوا حاصل شود.» (نراقی، ۱۳۸۱، ص ۵۲)

تعریف مشهور «عدالت» در مسائل اجتماعی عبارت است از: «رعایت حقوق افراد و اعطای حق به صاحب حق؛ یعنی: اگر در یک جامعه‌ای حقوق افراد و گروه‌ها رعایت گردد، از عدالت اجتماعی برخوردار خواهد بود.» (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۸۰)

۶-۲. آموزش قرآن به عموم

مردم و قرآن مهم‌ترین منبع معارف دین اسلام است و بهترین و مطمئن‌ترین راه برای آشنایی با توصیه‌ها و وعظه‌ها و حلال و حرام الهی مطالعه قرآن و تحمل و تدبیر در آن است به همین سبب معصومان و آموزش

قرآن به مسلمانان بسیار اهمیت می‌دادند در سیره پیامبر آمده است مردی نزد پیامبر آمد تا ایشان به او قرآن بیاموزد هنگامی که به آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» («وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» رسید گفت بس است و رفت پیامبر فرمود رفت در حالی که فقیه شده بود (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۸۹، ص ۱۰۷)

دوره کودکی و نوجوانی دوره‌ای است که انسان آسان‌تر می‌آموزد و آموخته‌هایش پایدارتر و استوارتر است پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید آنکه در جوانی بیاموزد آموزشش به منزله نقش در سنگ است و آنکه در بزرگسالی بیاموزد آموزشش به منزله نوشتن بر آب است. (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۲۲)

افزون بر این دوره نوجوانی دوره شکل‌گیری شخصیت است و به همین سبب در این دوره انعطاف‌پذیری و تاثیرپذیری و به طبع آن آمادگی بر تغییر پذیری بسیار زیاد است در حالی که به موازات افزایش سن میزان انعطاف‌پذیری و تغییر پذیری کاهش می‌یابد و در دوره کهنسالی به کمترین حد می‌رسد امیرالمو

منان در نامه‌ای به فرزندش امام حسن (علیه السلام) به همین نکته اشاره می‌کند و می‌فرماید قلب و جان جوان چون زمین ناکاشته است هر بذری را که در آن افکنده شود می‌پذیرد از این رو به ادب آموختن پرداختن پیش از آنکه قلب و جان سخت شود و ذهنت مشغول گردد (نهج البلاغه، بیتا، صفحه ۲۹۵)

پیامبر (صلی الله علیه و آله) به نوجوانان به عنوان سرمایه‌های جامعه نگاه می‌کردند و آنان را در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، نظامی و علمی مشارکت می‌دادند و مسئولیت‌های سنگین به آنان می‌سپردند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) همواره بر تربیت نوجوانان و آماده‌سازی آنان برای پذیرش مسئولیت‌های فردی و اجتماعی تأکید داشتند. پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «أَوْصِيكُمْ بِالشَّبَابِ خَيْرًا فَإِنَّهُمْ أَرْقُ أَفْئِدَةً...» شما را به خوش رفتاری با نوجوانان سفارش می‌کنم، زیرا آنان دلی رئوف و قلبی مهربان دارند. (مجلسی، ج ۷۴، ص ۷۵)

همچنین فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّابَّ الْفَتَى الَّذِي يُعْنَى شَبَابَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ» خداوند جوانی را دوست دارد که جوانی خود را در راه اطاعت خداوند صرف کند. (احسان بخش، حدیث ۴۲۱۹۹)

مشارکت فعال نوجوانان در عرصه‌های مختلف: تاریخ صدر اسلام مملو از نمونه‌هایی است که نوجوانان نقش‌های کلیدی در پیشبرد اهداف اسلامی ایفا کردند.

۷-۲. مشارکت علمی و فرهنگی

پیامبر (صلی الله علیه و آله) نوجوانان را به فراگیری علم و دانش تشویق می‌کردند. ایشان در حدیثی فرمودند: «طَلَبُ الْعِلْمِ قَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ» طلب علم بر هر مسلمانی واجب است. (کلینی، ج ۱، ص ۳۰) این امر شامل نوجوانان به عنوان اصلی‌ترین قشر جویای علم می‌شد. در جنگ بدر، جوانانی مانند حضرت علی (علیه السلام) و عمیر بن ابی وقاص که نوجوان بودند و پیامبر (صلی الله علیه و آله) به دلیل سن کم به او اجازه حضور داده بودند، نقش آفرینی کردند. (السیره النبویه، ابن هشام، ج ۲، ص ۲۶۵)

نوجوانان ستون‌های اصلی جامعه اسلامی و سرمایه‌های انسانی بی‌بدیلی هستند. ایشان با اعطای مسئولیت‌های مهم و حساس به نوجوانان، به آنان اعتماد کردند و فضایی را ایجاد نمودند که نوجوانان بتوانند استعدادهای خود را شکوفا کنند و در ساختن تمدن اسلامی نقش آفرینی نمایند. سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) نشان می‌دهد که نوجوانی، دوره توانمندی، مسئولیت‌پذیری و مشارکت فعال در همه عرصه‌های زندگی است. (بخاری، ۲۱۶، ح ۳۵۳۱)

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

۱. ابو محمد عبدالملک، ابن حشام؛ السیره النبویه: چاپ اول، قاهره-مصر: مکتبه المصطفی الباب الحلبی

و اولاده، ۱۳۵۵

۲. الهامی نیا، علی اصغر، احمدی، محمدرضا؛ تعلیم و تربیت در اسلام: چاپ اول، تهران: صدرا، ۱۳۶۷

۳. احسان بخش، صادق؛ آثار الصادقین کنز العمال: بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۰۹ق

۴. بخاری، محمد؛ حدیث: ج ۱، ۱، چ ۱، بیروت و لبنان، ۲۱۶ ه. ش.

۵. سادات، محمد علی؛ راهنمای پدران و مادران: چ ۲۸، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۷

۶. طباطبائی، محمد حسین؛ المیزان: سید محمد باقر موسوی همدانی؛ چاپ متعدد قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۹۷

۷. طبرسی، رضی الدین؛ مکارم اخلاق: ج ۱، قم: انتشارات شریف رضی، ۱۳۹۰

۸. طباطبائی، محمد حسین؛ المیزان: قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۷

۹. کلینی، محمد حسین؛ الکافی: سید جواد مصطفوی؛ چاپ اول، تهران: دارالحدیث، ۱۳۰۰ ش

۱۰. مجلسی، محمد باقر؛ بحار الانوار: چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا

۱۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار: چاپ اول، صدر، تهران: ۱۳۸۰

۱۲. متقی هندی، علی ابن حسام؛ کُنْزُ الْعُمَالِ فی سُنَنِ الْأَقْوَالِ وَالْأَفْعَالِ: ج ۱۶، دارالکتاب العلمیة، بیروت -

لبنان، ۱۳۹۷ ق،

۱۳. یوسفیان، نعمت الله؛ تعلیم و تربیت دینی فرزندان: قم: زمزم هدایت، ۱۳۸۶

۱۴. نراقی، احمد؛ معراج السعاده: مؤسسه انتشارات هجرت، قم: ۱۳۷۸

۱۵. واسطی، علی ابن محمد؛ عیون الحکم و مواعظ: دارالحدیث، قم: بیتا